

<https://helda.helsinki.fi>

---

py Sisällissodan punaisten uhrien julkinen muistaminen

Hentilä, S.

Gaudeamus
2018

---

py Hentilä , S 2018 , Sisällissodan punaisten uhrien julkinen muistaminen
julkaisussa M Häyry , J Ahola-Launonen & T Takala (toim) , Oikeudenmukaisuuden ongelma
. Gaudeamus , Helsinki , Sivut 77-89 .

<http://hdl.handle.net/10138/315981>

---

publishedVersion

Downloaded from Helda, University of Helsinki institutional repository.

This is an electronic reprint of the original article.

This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Please cite the original version.

5

SISÄLLISSODAN PUNAISTEN UHRIEN JULKINEN MUISTAMINEN – KIELLETTY!

SEPPO HENTILÄ

Historioitsija voi alkuperäislähteiden nojalla tulla siihen tulokseen, että jokin teko tai tapahtuma on ollut tiettyä henkilöä tai väestöryhmää kohtaan epäoikeudenmukainen. Mutta miten tutkia subjektiivisia epäoikeudenmukaisuuden tuntemuksia tai kokemuksia? Alkuperäislähteitä ovat silloin kokijoiden itsensä tuottamat ja jälkeensä jättämät mielipiteenilmaisut. Kun on kyse menneisyydessä tapahtuneen väärin teon kokemuksista, käytettävissä on muistitietoa, muistelmia, päiväkirjoja sekä kirjeenvaihtoa; lisäksi voidaan mahdollisuuksien mukaan haastatella elossa olevia aikalaisia.

Epäoikeudenmukaisuuden kokijat ovat aina yksilöitä, ja yksilöllisellä tasolla tapausten ja niiden syiden kirjo on loputon. Millaisia sen sijaan ovat tapaukset, jotka ovat aiheuttaneet väärin kohdelluksi tulemisen tuntoja laajoille väestöryhmille? Tarkastelun kohteeksi voidaan ottaa vaikkapa erilaisten vähemmistöjen – etnisten, uskonnollisten, kielellisten, kulttuuristen tai sukupuolisten – kokemat loukkaukset ja heihin kohdistunut syrjintä. Etsittäessä Suomen lähihistoriasta laajinta kansalaisryhmää, joka on tuntenut tullessa kohdelluksi väärin, ei vastausta tarvitse kauan hakea: se on tietysti vuoden 1918 sisällissodassa tappion kärsinyt punainen osapuoli.

Miksi juuri punaiset? Myös tuhannet valkoiset tunsivat sodan takia katkeruutta, koska hekin olivat kohdanneet väkivaltaa ja menettäneet omaisiaan kaatuneina ja murhattuina. Valkoisella puolella suuttumusta herätti lisäksi se, että punaiset olivat ryhtyneet aseelliseen kapinaan laillista yhteiskuntajärjestystä vastaan – ja vieläpä perivihollisen, ”ryssän” tuella. Koska punaiset olivat hävinneet sisällissodan, he joutuivat kokemaan voittajien ylenkatsetta vuosien, jopa vuosikymmenten ajan. Tästä syystä epäoikeudenmukaisuuden kokemukset säilyivät punaiseen puoleen kuuluvien muistissa katkerampina ja paljon pitempään kuin valkoisella puolella.

VIHAN HEDELMÄT

Punaisten henkilötappiot olivat sisällissodassa noin viisinkertaiset vastapuoleen verrattuna. Syynä ei ollut se, että valkoiset olisivat olleet julmempia tai murhanhimoisempia kuin punaiset, vaan se, että valkoiset voittivat sodan ja joutuivat hoitamaan sen jälkiselvittelyt.

Taistelujen päättyessä toukokuussa 1918 valkoisen armeijan käsiin oli jäänyt vähintään 80 000 henkilöä, joiden voitiin katsoa osallistuneen kapinaan punaisten puolella. Voittajilla oli käytettävissään kaksi ratkaisumallia. Ensimmäisen mukaan vain kapinan johtajat ja rikoksiin syyllistyneet tuomittaisiin, muut laskettaisiin vapaalle jalalle. Toinen, lopulta toteutunut vaihtoehto oli se, että kaikki kapinaan vähänkin osalliset saisivat tuomion. Sitä perusteltiin laillisuusperiaatteella, josta ei saanut tippaakaan tinkiä. Rangaistusten ankaruudella korostettiin myös tehdyn rikoksen suuruutta. Nälänhädän, kulkutautien ja sodan aiheuttaman sekasorron runtelemassa maassa tämä ratkaisu johti katastrofiin. Kesällä 1918 noin 75 000 punavankia joutui odottamaan vankileireillä useita viikkoja asiansa käsittelyä valtiorikosoikeudessa. Nälkä, kulkutaudit, lääkintähuollon puutteet ja hygienian laiminlyönti mursivat vankien terveyden nopeasti ja kasvattivat tuonen satoa. Laillisuuden nimissä tapahtui itse asiassa suuri laittomuus: noin 12 000 ihmistä, osa täysin syyttömiä, kuoli turhaan hallituksen ja armeijan käsiin.

Vankileirikatastrofin ohella hätkähdyttävät terrorin uhрина menehtyneistä kertovat luvut. Punaisia tapettiin 7 370 ja valkoisia 1 424. Murhattuja oli lukumääräisesti enemmän kuin taisteluissa kaatuneita.¹ Tämä on kaikille sisällissodille yhteistä, eräänlainen lainalaisuus. Kuten

historioitsija Heikki Ylikangas on huomauttanut, katkeruutta ei aiheutanut niinkään jommankumman osapuolen voitto tai tappio, vaan taistelutoimien ulkopuolella tapahtunut tappaminen oli ”se piikki, joka on jäytännyt”. Kun voittajat lisäksi koettivat salata ja peitellä omiensa hirmutekoja, aiheutui siitä ”kitkerin katkeruus”, joka kyti mielissä vuosikymmenien ajan.²

Teloitukset tapahtuivat usein siten, että tekijä ja uhri kohtasivat silmästä silmään. Surmatyöllä saattoi olla muita silminnäkijöitä, jotka kertoivat tapahtuneesta myöhemmin. Veriteot henkilöityivät usein niin, että uhrien lisäksi myös tekijöiden nimet olivat tiedossa ja välittyivät muistojen kertomisen kautta jälkipolville. Katkeruuskin henkilöityi niissä tapauksissa, joissa surmatyön motiivi oli henkilökohtainen, esimerkiksi jonkin vääryydeksi koetun teon kostaminen. Kuta pienemmissä yhteisöissä tällaista tapahtui, sitä katkerammiksi muodostuivat uhrien omaisten muistot.

Oliko Suomen sisällissota kenties väkivaltaisempi kuin sisällissodat yleensä? Uhrilukujen vertailu ei ole helppoa, saati kovin mielekästäkään, koska sisällissotien asetelmat vaihtelevat maasta toiseen. Silti voidaan todeta, että Suomessa vuonna 1918 kuolonuhreja oli erittäin paljon, etenkin kun taistelut kestivät vain kolmisen kuukautta ja tuhoisimmat jälkiselvittelyt toisen mokoman. Suomessa kuoli vuoden 1918 väkivaltaisuuksissa noin 1,2 prosenttia maan koko väestöstä. Oikeushistorioitsija Jukka Kekkonen on julkaissut erinomaisen tutkimuksen, jossa hän on verrannut Suomen ja Espanjan sisällissotia. Kekkonen toteaa, että Espanjassakin menehtyi 1,2 prosenttia väestöstä vuosien 1936–1939 sisällissodassa. Tässä on kuitenkin huomattava, että Suomessa sodittiin vain kolme kuukautta mutta Espanjassa kolme vuotta. Historiassa asiat ovat kuitenkin monesti kovin suhteellisia, sillä esimerkiksi 11 miljoonan asukkaan Ruandassa tapettiin vuonna 1993 sadan päivän aikana peräti 800 000 ihmistä.³

Sodille – ja varsinkin sisällissodille – on ominaista vihollisen tekemien julmuuksien liioittelu. Sekä valkoisessa että punaisessa Suomessa ilmestyneet lehdet olivat jo sodan aikana tulvillaan kertomuksia vastapuolen silmittömästä väkivallasta. Huhupuheet levisivät myös rintamalinjojen puolelta toiselle. Kun kostolle kaivattiin motiiveja, ei ollut paljon väliä sillä, pitivätkö kuvaukset silmien puhkomisista tai sukuelinten silpomisista paikkansa vai eivät.

Välittömin syy laittomiin murhiin oli henkilökohtainen kosto. Se ei kuitenkaan riitä alkuunkaan selittämään veritekojen laajuutta ja järjestelmällisyyttä. Myöskään epäselvä oikeusperusta tai sotavankihallinnon kyvyttömyys eivät kelpaa selitykseksi jälkiselvittelyjen tavattomalle julmuudelle. Syissä on mentävä syvemmälle. Valkoisten voittajien oli jo lähtökohtaisesti lähes mahdotonta käsittää, että osa kansasta oli noussut aseelliseen kapinaan laillista esivaltaa vastaan. Lukuisissa muistelmateoksissa, päiväkirjoissa ja keväällä 1918 ilmestyneissä sanomalehdissä toistui sama katkeransävyinen hämmästys. Näitä mielialoja kuvaa *Lauttakylä*-lehden 15. toukokuuta ilmestyneestä numerosta poimittu kirjoitus: ”Kukapa olisi uskonut kansamme keskuudessa vielä löytyvän niin paljon raakuutta ja petomaisuutta, että se pääsi puhkeamaan sellaisiin murhiin, rosvouksiin ja hävitykseen, minkä olemme saaneet itse kokea.”⁴ Kirjoittajaa ei tuntunut lainkaan häiritsevän se, että samaan aikaan oli Lauttakylässäkin käynnissä vangiksi jääneiden punaisten joukkoteurastus, jossa sai surmansa pitkälti toistasataa henkeä.

Valkoisten pettymys oli syvä. Kapinointi omaa kansaa vastaan tuntui käsittämättömältä, ja fennomaaninen usko sivistyksen voimaan näytti haihtuvan savuna ilmaan. Mutta jospa punaiset eivät enää kuuluneetkaan Suomen kansaan? Hehän olivat hylänneet sen turvautuessaan venäläisten apuun. He olivat saaneet venäläisiltä bolševikitartunnan, ja siksi heistä oli tullut rikollisuuden saastuttamia sekasikiöitä, ”punaryssiä”. Tämä käsite ilmaantui valkoisten kielenkäyttöön vuonna 1918 ja vakiintui heidän sanastoonsa kuvaamaan 1920- ja 1930-luvuilla kommunisteja ja muuta laitavasemmistoa. Niin valkoisten kuin heidän avukseen tulleiden saksalaistenkin oli erittäin vaikeaa tunnustaa, että valtaosa kapinallisista oli tavallisia suomalaisia työläisiä ja torppareita. Tätä tosiasiaa kierreltiin ja kaarreltiin, ja valkoisten propagandassa vastapuolta kutsuttiin huliganeiksi ja epämääräisiksi rosvojoukkioiksi, joita oli tunkeutunut maahan ja liittynyt vallankumouksen huumasta, *svobodasta*, villiintyneisiin venäläissotilaisiin (propagandasta ks. myös luku 11).

Punaisten yhdistäminen ryssäläisyyteen, iljettävään itään, tarkoitti sitä, ettei punakapina ja terrori ollutkaan perimmältään sivistyneiden suomalaisten vaan raakalaismaisten itäisten barbaarien tekoa. Ei ollut luultavasti ensimmäinen eikä varmasti viimeinenkään kerta, kun väkivalanteot koetettiin ”ulkoistaa” toisille. Kun saksalaiset historioitsijat yrittivät 1980-luvulla väen väkisin selittää natsien juutalaisvainoja, eräät maan arvostetuimpiin lukeutuneet tutkijat olivat sitä mieltä, ettei holokausti

mitenkään voinut kuulua Saksan ”normaaliin historiaan” vaan se oli itämainen tai ”aasialainen teko”.⁵

MUISTAMISEN VALKOINEN HEGEMONIA

Tavalliset sodat päättyvät rauhansopimuksen solmimiseen, minkä jälkeen alkaa jälleenrakennus, johon koko kansakunta yhteisesti osallistuu. Sisällissotien rauhat ovat paljon vaikeampia, koska sodan osapuolet joutuvat asumaan samassa maassa. Sovinnon rakentamisen edellytykset olivatkin Suomessa vuoden 1918 jälkeen heikot. Katkeruutta ei herättänyt niinkään sodan lopputulos eikä sekään, että läheisiä oli kaatunut taisteluissa. Pahin kauna ja viha, joka piti yllä vuosikymmeniä kyräilyä, sikisi toiseen osapuoleen kohdistuneista rankaisu- ja kostotoimista. Hävinneiden taholla syvintä katkeruutta aiheutti peittely, jota voittajat harjoittivat salatakseen omat tekonsa. Peittelytarkoituksessa he myös liioittelivat vastustajan toimia, valehtelivat, kärjistikivät ja dramatisoivat.

Valkoisen terrorin tekijöistä valtaosa ei joutunut teoistaan minkäänlaiseen vastuuseen. Miltei viimeisenä virkatoimenaan, ennen kuin joutui eroamaan valtionhoitajan paikalta, P. E. Svinhufvud antoi 7. joulukuuta 1918 asetuksen, jolla hän jälkikäteen armahti punaisten laittomiin ampumisiin syyllistyneet. Kun punaisten uhrien omaiset tiedustelivat seurakunnilta ja poliisiviranomaisilta läheistensä kohtaloa, heidän kyselyjään ei otettu kuuleviin korviin – yksi tapa oli väittää, että teloitettu oli saanut surmansa taistelukentällä tai että hän oli joko kadonnut tai paennut Venäjälle. Monessa tapauksessa teloittajien nimet olivat kuitenkin omaisten tiedossa, ja kanteluja tehtiin oikeuskansleria myöten. Muutaman kerran omaiset onnistuivat viemään asiansa oikeuteen asti, mutta teloittajat saivat Svinhufvudin armahdusasetuksen nojalla lähes aina vapauttavan tuomion.⁶

Sisällissodan muistamisessa vallitsi talvisotaan saakka valkoinen hegemonia. Voittajat ryhtyivät luomaan sodasta kuvaa vapaussotana, jolle oli saatava mahdollisimman komea esihistoria. Punaisille oli siinä varattu ”ryssän” kanssa liittoutuneiden maanpetturien ja murhaajien osa. Sisällissodan historiankuvaa hallitsi vapaussotakirjallisuus. Sitä pohjustettiin laajoilla muistitietokeräyksillä, joiden tavoitteena oli punaisten julmuuksien dokumentoiminen. Niillä voitiin perustella myös punavangeille annettuja ankaria tuomioita ja kätkeä omia veritekoja. Muistelma- ja

kaunokirjallisuus pönkittivät vapaussotamyyttä, ja siitä poikkeavat esitykset olivat harvassa. Työväenliikkeen lehdet toivat esiin punaisten muistoja, mutta valkoiset hallitsivat julkisuutta ylivoimaisesti. Kommunistit painattivat muistojaan ”luokkasodasta” Neuvosto-Karjalassa ja Amerikassa, mutta nämä kirjat Etsivä keskuspoliisi takavarikoi ja tuhosi heti, kun niitä yritettiin levittää Suomeen.⁷

Vapaussotamyytin rakentamisprojektin näkyvimpiä ilmauksia olivat muistopatsaat, joita pystytettiin vuoden 1919 loppuun mennessä lähes joka pitäjään yhteensä nelisensataa – myös paikkakunnille, jotka olivat olleet sotatapahtumista täysin sivussa. Valkoisista sankarivainajista oli kuitenkin toisinaan aivan konkreettisesti pulaa. Esimerkiksi kainuulaisen Paltamon seurakunta vaati, että Viipurissa kaatuneet kaksi paltamolaispoikaa tuotaisiin sieltä kotipitäjän multiin. Sankarivainajien hautajaiset, vapaussodan alkamisen ja päättymisen muistopäivät, Mannerheimin voitonparaatin päivä 16. toukokuuta, kotikylän jääkäreille ja muille vapaussotureille järjestetyt kunniajuhlat – juhlintaa riitti vapaussodan tiimoilta miltei vuoden jokaiselle kuukaudelle. Valtio yritti saada vapaussodan muistamisen jonkinlaiseen yhteiseen muottiin, mutta kuten historioitsija Aapo Roselius on tutkimuksissaan osoittanut, lähes kaikissa juhlahankkeissa paikallisyhteisöt olivat *primus motor*.⁸

PUNAISTEN SURUTYÖN TUKAHDUTTAMINEN

Punaisella puolella surmansa saaneiden omaiset ja muut läheiset olivat se väestöryhmä, jolla oli varmasti eniten syytä tuntea joutuneensa väärin kohdelluksi. Katkerinta heistä oli se, ettei vainajia saatu haudata seurakunnan hautausmaahan. Vaikka omaiset eivät olisikaan olleet erityisen uskovaisia, heidän mielestään vainajat kuului haudata papin siunaamina kirkkomaahan. Sodan aikana näin olikin tehty muutamilla punaisten hallitsemilla paikkakunnilla, mutta sodan jälkeen ruumiit oli kaivettu ylös ja siirretty hautausmaan ulkopuolelle joukkohautoihin. Tätä omaiset pitivät vainajien muistoa loukkaavana. Pappien joskus myös päin naamaa lausumana motiivina oli se, että maanpetturien hautaaminen samaan kirkkomaahan häpäisi todellisten sankarivainajien muistoa.⁹

Huhti-toukokuussa 1918 niin sanotuissa kenttäoikeuksissa laittomasti kuolemaan tuomitut oli useimmiten haudattu teloituspaike-
n lähis-
tölle sorakuoppaan tai upotettu suonsilmäkkeeseen. Nämä hautapaikat

olivat omaisten ja kyläläisten tiedossa, mutta haudoille ei saatu pystyttää muistokiveä tai muutakaan merkkiä. Myös kukkien tai muistoesineiden vieni hautapaikoille oli kielletty. Jos omaiset siitä huolimatta niin tekivät, valkoiset kaatoivat ristit ja hautakivet. Esimerkiksi Hämeenlinnassa poliisiviranomaiset räjäyttivät vuonna 1923 seurakunnan pyynnöstä punaisten hautamuistomerkin. Pystyttäjät saivat syytteen yleisen järjestyksen vaarantamisesta ja luvattomasta rahankeräyksestä.¹⁰

Vasta talvisodan jälkeen keväällä 1940 tilanne muuttui, kun työväestö oli osoittanut uskollisuutensa asettumalla puolustamaan yhteistä isänmaata Neuvostoliiton hyökkäystä vastaan. Useilla paikkakunnilla eri puolilla maata kaivettiin omaisten toivomuksesta punaisten maallisia jäännöksiä sorakuopista ja siunattiin kirkkomaahan. Toisinaan jopa sarkatakkiset suojeluskuntalaiset ja lotat harmaissa puvuissaan saattoivat kunnioittaa siunaustilaisuudessa yli kahden vuosikymmenen takaisten vihollistensa muistoa.

”VALKOISEN HÄMÄRÄN MAA”

Sisällissota ei jättänyt jälkiään vain ihmisten muistiin. Se muovasi Suomesta uudenlaisen yhteiskunnan, jota olemme tottuneet kutsumaan valkoiseksi Suomeksi. Vuoden 1918 kokemukset ja käytännöt tunkeutuivat yhteiskunnan instituutioihin, oikeudenkäyttöön, politiikkaan, koulutukseen, työelämään, tieteisiin ja taiteisiin – aivan kaikkialle. Valkoisen Suomen instituutioiden, esimerkiksi suojeluskuntien, lapuanliikkeen tai politisoituneen oikeudenkäytön, myötä sisällissota tavallaan jatkui, piti yllä ja vahvisti vanhoja traumoja ja synnytti uusia. Sisällissodan omakohtaisesti punaisella puolella kokeneiden lisäksi myös nuorempi polvi saattoi perustellusti tuntea joutuneensa väärin kohdelluksi.

Historioitsija Marko Tikka on kuvannut sisällissodan jälkeistä Suomea ”valkoisen hämärän maaksi”. Se oli äärimmäisen kansallismielinen, konservatiivinen, autoritaarinen, oikeistolainen ja ideologisesti yksiniittinen maa, jonka henkistä ilmastoa hallitsi valkoinen vapaussotamytti. Vasemmistoon kohdistettuja kovia otteita perusteltiin sillä, että vapaussodan saavutuksia ei saanut jättää alttiiksi idästä uhkaavalle bolševismien vaaralle. Vapaussodan puolustamisen katsottiin antavan oikeutuksen jopa lapuanliikkeen kaltaiselle järjestölle, joka tarttui häikäilemättä oman käden oikeuteen. Poliisi- ja oikeusviranomaiset

ummistivat äärimmäisen oikeiston harjoittamalta väkivallalta silmänsä. Suomen kommunistinen puolue (SKP) kiellettiin, ja sen jäseniltä otettiin pois käytännössä kaikki kansalaisoikeudet ja -vapaudet. Kommunistiseen toimintaan osallistuneista tuli valkoisessa Suomessa poliittisia vankeja.

Suomi oli ollut yksikamarisen kansanedustuslaitoksensa ja toimivan kansalaisyhteiskuntansa ansiosta ennen vuotta 1917 Euroopan demokraattisimpia maita. Suomeen oli ollut hyvää vauhtia tulossa muiden Pohjoismaiden kaltainen demokraattinen yhteiskunta. Sisällissodan jälkeen Suomi alkoi liukua kohti itäeurooppalaista autoritaarista yhteiskuntamallia ja Baltian maiden viiteryhmää.

Valkoisten paikallisyhteisöjen selkärankana olivat toimintaansa jatkaneet suojeluskunnat. Ne eivät tyytyneet olemaan pelkkä vapaaehtoinen maanpuolustusjärjestö, joka olisi huolehtinut reserviläisten palveluskuntoisuudesta. Suojeluskunnat toimivat ideologisena kontrollivälineenä, joka valvoi paikallisyhteisöissä kansalaisten poliittista luotettavuutta. Suojeluskunnat laativat luotettavuuslausuntoja työnantajille, puolustusvoimille ja muille viranomaisille. Kutsuntapiirit saivat maaseudulta lähes kaikista asevelvollisista lausunnon, jonka perusteella osa katsottiin ”tulipunaisina” kokonaan palvelukseen kelpaamattomiksi, osa taas sai merkinnän, jonka perusteella asianomaista ei voitu lähettää aliupseeri- tai reserviupseerikouluun.¹¹

Toisaalta valkoinen Suomi oli tietyllä tavalla kaksijakoinen maa. Vaikka sisällissodan kokemuksista periytynyt väkivaltakoneisto oli voimissaan ja maa hoippui oikeistodiktatuurin partaalla, parlamentaarinen demokratia kuitenkin säilyi. Tämä johtui siitä, että saksalaissuuntaukseen sitoutunut jyrkin monarkistinen oikeisto joutui maailmansodan voittajavaltojen, Ison-Britannian, Ranskan ja Yhdysvaltojen, vaatimuksesta syksyllä 1918 politiikan johtopaikoilta joksikin aikaa jäähyllä. Valtionhoitaja P. E. Svinhufvud ja hallituksen päämies J. K. Paasikivi olivat sivussa 1930-luvun alkupuolelle saakka. Poliittisen keskustan porvarilliset puolueet, maalaisliitto, edistyspuolue ja ruotsalainen kansanpuolue (RKP), hallitsivat maata 1920-luvun alussa ja toteuttivat joukon suuria yhteiskunnallisia uudistuksia, jotka olivat omiaan eheyttämään sisällissodan repimää kansakuntaa. Näistä uudistuksista merkittävimpiä olivat kunnallinen äänioikeus, oppivelvollisuus, kahdeksantuntinen työpäivä, torpparivapautus ja maareformit sekä viimeistenkin punavankien armahtaminen.

Kun joulukuussa 1918 ja tammikuussa 1919 järjestettiin maan ensimmäiset kunnallisvaalit, joissa oli käytössä yleinen ja yhtäläinen äänioikeus, sosiaalidemokraatit (SDP) saivat valtuustoon yksinkertaisen enemmistön joka viidennessä kunnassa. Näin kävi esimerkiksi Tampereella, jossa oli vain yhdeksän kuukautta aikaisemmin käyty Pohjoismaiden historian siihen mennessä suurin taistelu. Maaliskuussa 1919 pidetyissä eduskuntavaaleissa SDP sai 80 edustajanpaikkaa, eli lähes yhtä paljon kuin sillä oli ollut eduskunnassa ennen vuotta 1917.

HYLKIÖKANSALAISIA

Porvariston silmissä kuitenkin koko se osa työväestöä, joka ei julkisesti osoittanut olevansa lojaali tai saanut suojeluskunnalta myönteistä lausuntoa luotettavuudestaan, oli epäluotettavaa hylkiökansaa. Esimerkiksi vuoden 1919 eduskuntavaaleissa 60 000 kapinan vuoksi kansalaisluottamuksensa menettänyttä ei saanut äänestää, ja 1930 luvulla kommunistien tai sellaisiksi epäiltyjen nimet vedettiin yli äänioikeutettujen luettelosta.

Hylkiökansalaisen leiman saattoi saada monesta eri syystä. Kesällä 1918 eduskunta hyväksyi lain, jonka nojalla vähintään kolmen vuoden tuomion saaneita kapinavankeja voitaisiin lähettää työvoimaksi Saksaan. Suomi olisi saanut korvaukseksi kalisuolaa happamien peltomaiden parannukseen. Samalla olisi päästy eroon ”ylimääräisistä syöjistä”, kuten vankileirivankeja aikalaiskielessä kutsuttiin. Alun perin Saksan armeija olisi halunnut jopa 20 000 vankia työpalvelukseen länsirintamalle, mutta suunnitelmat kuivuivat kokoon, kun Saksan sotaonni lokakuussa 1918 lopullisesti kääntyi.¹²

Valkoiset kauhistelivat erityisesti punaisella puolella taistelleita naisia. Aseeseen tarttunut housupukuinen naiskaartilainen ei millään sopinut suomalaiseen arvomaailmaan eikä siveellisyyjärjestykseen. Valkoisella puolella tällaisten naisten tavattomasta julmuudesta ja riettaudesta levisi legendoja, jotka historioitsija Tuomas Hoppu on kuitenkin tutkimuksissaan osoittanut paikkaansa pitämättömiksi.¹³

Vihapuheessaan ylittämätön oli myöhemmin ”Iki-Kiantona” ja koko kansan korpikirjailijana tunnettu Ilmari Kianto. Hän vaati *Keskisuomalaisessa* 12.4.1918 julkaisemassaan kirjoituksessa ”punaruton” myöhemmän leviämisen ennalta ehkäisemiseksi ”susinarttujen” ampumista: ”Eikö ole sangen lyhytnäköistä, että rankaisematta tulevat ne, jotka jo

pelkällä perhelisäyksellä vahvistavat vihollisen voimaa? [...] Sudenjahdisakin kelpaa maalitauluksi juuri naarassusi ehkä enemmän kuin uros, sillä metsästäjä tietää, että naarassusi synnyttää yhtä paljon penikoita, joista on ikuinen vastus.”¹⁴

Sisällissodan jäljiltä jäi niin punaisten kuin valkoistenkin puolelta tuhansittain sotainvalideja, leskiä ja isänsä tai molemmat vanhempansa menettäneitä orpoja.¹⁵ Keväästä 1919 lähtien valtio maksoi isänmaan vapauden puolesta taistelleille sotainvalideille ja kaatuneiden omaisille eläkettä, mutta punalesket ja -orvot jäivät siitä osattomiksi. Kesällä 1918 kerrottiin tuhansien lasten vaeltavan kerjuulla paikkakunnalta toiselle. Valkoisessa Suomessa sai vahvaa kannatusta näkemys, että punakapinaan sekaantuneet naiset olivat äidiksi kelpaamattomia ja että lapset tulisi ottaa yhteiskunnan huostaan, jotta heistä voitaisiin kasvattaa kunnan kansalaisia. Täysorpoja sekä lapsia, joiden molemmat vanhemmat olivat vankileirillä, sijoitettiin lastenkoteihin.¹⁶

Ehkäpä kaikkein halveksituimpia naisia olivat venäläisten sotilaiden kanssa seurustelleet ”ryssän morsiamet”. Sitä mukaa kun ryssäviha maassa muutenkin sisällissodan aikana yltyi, joutuivat venäläisten kanssa seurustelleet naiset julkisen häväistyksen kohteeksi. Monista aiemmista ja myöhemmistä sodista tutuksi tulleen ”kansainvälisen” tavan mukaan naisia leikattiin kaljuiksi ja heitä asetettiin julkisille paikoille kansalaisten pilkattaviksi. Erityisen ärhäkkäänä moraalinvartijana esiintyi evankelisluterilaisen kirkon äänenkannattaja *Kotimaa*. Se vaati ”katunaisten ja ryssäin morsianten” puhdistamista pois ”terveitten joukosta”. Historioitsija Pirjo Markkolan mukaan suhtautumisessa sekä naiskaartilaisiin että venäläisten kanssa seurustelleisiin naisiin ”naisten siveellisyys politisoitiin ja poliittisuus seksualisoitiin”.¹⁷

KOLLEKTIIVINEN TRAUMA?

Kun sisällissodan päättymisestä oli kulunut hieman yli kaksi vuosikymmentä, syttyi talvisota, jota seurasi pian jatkosota. Talvisodan henki yhdisti kansakuntaa, ja sisällissodan haavatkin alkoivat vähitellen umpeutua. Jatkosodan päätteeksi syyskuussa 1944 solmittu välirauhansopimus kumosi valkoisen Suomen hegemonian konkreettisesti, kun sen selkärangan toimineita ”hitleriläismielisiä” järjestöjä, kuten Suojeluskunnat,

Lotta-Svärd, Suomen Aseveljien Liitto ja Isänmaallinen Kansanliike, lakkautettiin.

Julkisten muistomerkkien pystyttäminen punaisille tuli mahdolliseksi oikeastaan vasta jatkosodan jälkeen. Korkeasuhdanne osui 1960-luvulle, jolloin muutenkin sisällissodan muistamisessa päästiin jonkinasteiseen konsensukseen. Sitä kuvastivat muistomerkkeihin hakatut sanat ”vakaumuksensa puolesta kaatuneet” ja sisällissodan nimeksi tullut kansalaissota, jolla pyrittiin ymmärtämään kumpaakin osapuolta. Väinö Linnan romaanitrilogia *Täällä Pohjantähden alla* ja siitä tehdyt filmatisoinnit ovat muokanneet suomalaisten historiankuvaa vuoden 1918 tapahtumista enemmän kuin mikään aihetta käsittelevä tutkimus. Tutkimuksista vaikuttavimpia ovat yhä Jaakko Paavolaisen teokset punaisesta ja valkoisesta terroristista ja vuoden 1918 vankileireistä.¹⁸

Vieläkö traumoja jäi purkamatta? Oliko sisällissodasta kärsineen väestönsosan yhä syytä tuntea olevansa väärin kohdeltu? Heikki Ylikangas tarttui vuonna 1993 ilmestyneessä teoksessaan *Tie Tampereelle* kysymykseen, joka hänen mielestään oli edelleen selvittämättä, eli valkoisten toimeenpanemiin laittomiin teloituksiin. ”Valkoisen miehen taakka” oli viimein tutkittava läpikotaisin, jotta ”kansallinen trauma” saataisiin puretuksi.¹⁹ Ylikankaan innoittamana käynnistyi 1990-luvulla sisällissotatutkimuksen uusi aalto. Kansallisarkistossa toimineessa Suomen sotasurmat 1914–1922 -projektissa pyrittiin selvittämään nimi nimeltä kaikki ensimmäisessä maailmansodassa, sisällissodassa ja niin sanotuissa heimosodissa surmansa saaneet.²⁰ Tavoitteena oli kunnioittaa tasapuolisesti kaikkien uhrien muistoa ja asettaa heidät ensi kerran yksilöinä samalle viivalle. 1990-luvulla virinnyt tutkimus toi esiin runsaasti uutta tietoa erityisesti valkoisen puolen harjoittamasta väkivallasta ja punaisten muistikulttuurista.²¹

Historian tutkimustuloksilta odotetaan lopullista totuutta, vaikka tutkijat jos ketkä tietävät, että äärimmilleen vietyä vaatimus on mahdoton. Kun ”totuus” on löydetty ja siitä on saavutettu yksimielisyys, ajatellaan, että trauma purkautuu ja kipeä menneisyys muuttuu ”normaaliksi historiaksi”. Tässä historioitsijoille tarjotaan jopa terapeutin virkaa. Erona on se, että psykiatrin sohvalle lepää kollektiivinen olio, kokonainen kansakunta.²²

Traumojen purkamisen asettaminen historiantutkijan tehtäväksi tai ammatilliseksi velvollisuudeksi saattaa kuulostaa hienolta, jopa ylevältä asialta. Siihen sisältyy kuitenkin monia ongelmia. Harhapoluille

joudutaan, jos kuvitellaan, että historioitsija ajattelee purkavansa traumaa, jonka joku sisällissodan aikalainen on kokenut. Trauma ei tietenkään ole pysyvä tila tai muuttumaton kokemus, vaan sekin on vuosien ja vuosikymmenten myötä saattanut muovautua aivan toisenlaiseksi. Sitä ovat voineet uusintaa vuoden 1918 jälkeiset sekä myönteiset että kielteiset kokemukset, kuten edellä on osoitettu (ks. myös luku 11).

Historiallis-yhteiskuntatiedollisen kasvatuksen tutkija Sirkka Ahonen selvitti vuonna 1998 ilmestyneessä tutkimuksessaan *Historiaton sukupolvi*, miten pitkälle taaksepäin sukupolvien elävä muistamisen ketju ulottuu. Sukupolvella hän tarkoitti laajahkoa ihmisryhmää, jolla on ollut jokin loppuelämäksi muistiin jäänyt yhteinen kokemus. Nimitettäköön sitä vaikkapa kollektiiviseksi muistiksi.²³ Ahonen haastatteli vuonna 1980-syntyneitä, tutkimuksen aikoihin 17–18-vuotiaita nuoria. He olivat sisällissodan tapahtumiin nähden jo neljättä sukupolvea. Tutkimustulos oli vuoden 1918 muistamisen osalta yksiselitteinen: neljänteen polveen asti sukupolvien elävä ketju ei enää ulottunut. Muistamisesta oli kadonnut omakohtaisuus, perheen tai suvun kautta toteutuva yhteys. Siitä oli tullut tavallaan ”ulkokohtaista”, ja neljän sukupolven takaista historiaa lähestyttiin periaatteessa samalla tavalla kuin mitä tahansa jostakin tietolähteestä opittua historiaa.

Kun nuorilta kysyttiin, olisiko vuoden 1918 teoista jonkun kannettava vielä syyllisyyttä, he vastasivat kielteisesti, sillä sodan muistelulla ei heidän mielestään ollut enää mitään merkitystä. ”Se on lähinnä surkea homma, se sisällissota, niin että se kannattaisi unohtaa virheenä, kun kansa on jälkeenpäin kuitenkin sen verran paljon yhdistynyt.” Erityisen terävää menneisyydenhallinnan tajua osoitti eräs nurmolaisnuori todeksaan, ”ettei siitä kenenkään tarvitse pahastua, vaikka menneisyys liittyykin nykyisyyteen”.²⁴

Historioitsija Pilvi Torsti kokosi vuonna 2009 tutkimushankkeensa Suomalaiset ja historia aineiston kyselylomakkeella, joka postitettiin runsaalle 3 400 henkilölle.²⁵ Vastaajien ikähaarukkaan mahtui sellaisia, joiden vanhemmat olivat olleet mukana sisällissodassa jommallakummalla puolella, kun taas nuorimmat olivat jo viidettä sisällissodan jälkeistä sukupolvea. Vaikka Torstin tutkimus kohdistui koko väestöön ja se tehtiin toistakymmentä vuotta myöhemmin kuin Ahosen, kummankin tulokset olivat varsin samansuuntaisia.

Sisällissodan muistamisessa näyttää koittaneen tietynlaisen konsensuksen aika: enää ei olla punaisia eikä valkoisia. Torstin tutkimuksessa

enemmistö piti kumpaakin osapuolta yhtä syyllisenä konfliktiin, ja kummankin katsottiin taistelleen oikeaksi kokemansa järjestelmän puolesta. Vastaajat toivoivat, ettei sama enää toistuisi, ja pitivät väkivaltaan sortumista isänmaan kannalta erittäin murheellisena asiana. Nuorimpien vastaajien tietämys koko asiasta oli heikko, ja jos he kommentoivat sitä jotenkin, he eivät voineet käsittää, että mitään tuollaista oli Suomessa voinut tapahtua. Eihän sellainen voi mitenkään kuulua Suomen historiaan.

**SISÄLLISSODAN PUNAISTEN UHRIEN JULKINEN
MUISTAMINEN – KIELLETTY!**

1. Numerotiedot perustuvat Suomen sotasurmat 1914–1922 -projektin tietokantaan; ks. Suomen sotasurmat 1914–1922.
2. Ylikangas 1993, 521.
3. Kekkonen 2016, 299, 317.
4. Lainaus: Alapuro 1994, 210–211.
5. Hentilä 1994, 271.
6. Roselius 2007, 42–46.
7. Tikka 2004, 37–38.
8. Roselius 2010, 104.

9. Peltonen 2009, 146–151.
10. Peltonen 2009, 157.
11. Ks. lähemmin Heinänen 2003.
12. Ks. lähemmin M. Hentilä & S. Hentilä 2016, 231–233.
13. Hoppu 2008, 188–191.
14. Lainaus: Pekkalainen 2011, 182–183.
15. Koko maassa laskettiin olleen runsaat 14 000 sotaorpoa. Heistä yhdeksän kymmenestä oli punaisten lapsia.
16. Kaarninen 2009, 362.
17. Markkola 2009, 75–77.
18. Paavolainen 1966; 1967; 1971.
19. Ylikangas 1993, 13, 526.
20. Suomen sotasurmat 1914–1922.
21. Valkoisesta väkivallasta on erityisesti syytä mainita Marko Tikan (2004, 2006 ja 2008) ja Aapo Roseliuksen (2007, 2010 ja 2013) tutkimukset. Punaisten muistikkulttuurista ks. Peltonen 1996 ja 2003.
22. Hentilä 2005.
23. Ahonen 1998, 60.
24. Lainaukset Ahonen 1998, 72–73.
25. Torsti 2012, 118–135.